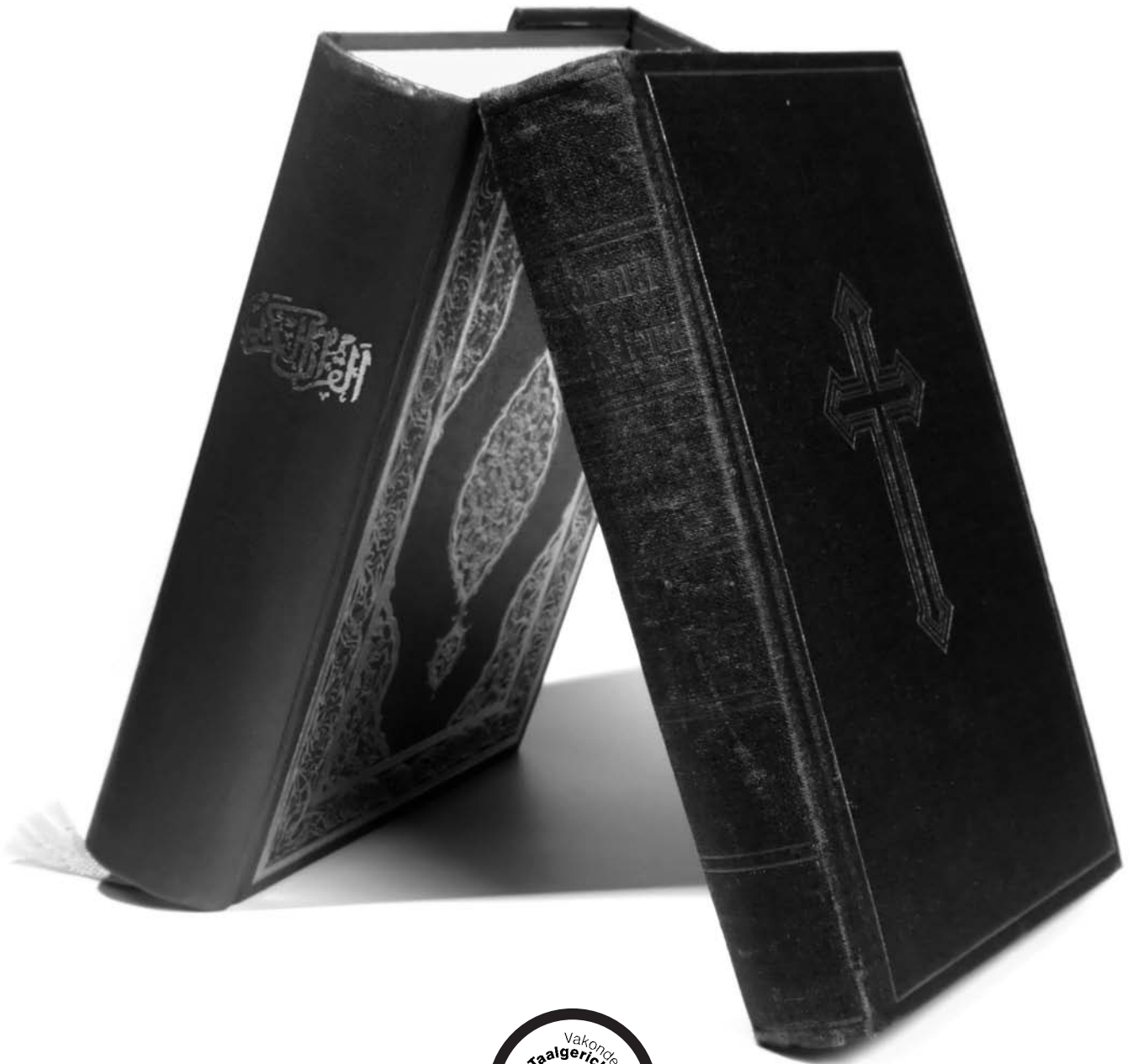

De verspreiding van christendom en islam in de periode 500 tot 1000

Docentenhandleiding

De verspreiding van christendom en islam in de periode 500 tot 1000

Docentenhandleiding

Colofon

© Platform Taalgericht Vakonderwijs,
Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede, 2009

Alle rechten voorbehouden. Mits de bron wordt vermeld is het toegestaan om zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren dan wel op andere wijze te verveelvoudigen.

Auteurs

Regine Bots (CEDgroep), Carla van Boxtel (ILO, Amsterdam),
Elsbeth van der Laan (SLO)

In opdracht

Ministerie van OCW

Vormgeving: Mooi Bedacht, Almelo

Productie: Axis, Enschede

Druk: Netzodruk, Enschede

Bij het verkrijgen van toestemming, het achterhalen en voldoen van de rechten op teksten, illustraties, enz. is de grootst mogelijke zorgvuldigheid betracht. Mochten er desondanks personen of instanties zijn die rechten menen te kunnen doen gelden op tekstgedeeltes, illustraties, enz. van een module, dan worden zij verzocht zich in verbinding te stellen met SLO.

In samenwerking met:

- CED Groep, Rotterdam
- Instituut voor Lerarenopleidingen (ILO), Universiteit van Amsterdam
- SLO, Enschede
- KPC Groep, 's-Hertogenbosch
- d'Oultremontcollege, Drunen

Besteladres

SLO, Stichting Leerplanontwikkeling, Afdeling Verkoop

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 305

Internet: www.slo.nl / www.taalgerichtvakonderwijs.nl

E-mail: verkoop@slo.nl

AN 5.3792.236

www.taalgerichtvakonderwijs.nl

Inhoud

Inleiding	4
• Wat maakt deze lesbrief taalgericht?	4
• Vaktaaldidactiek	5
• Opdracht 1 Oriëntatie	6
• Opdracht 2 Belangrijke woorden	7
Hoofdstuk 1	
De verspreiding van het christendom	8
• Opdracht 3 Wat weet je?	8
• Opdracht 4 Lees de kaart	8
• Opdracht 5 Lees de teksten	8
• Opdracht 6 De verandering beschrijven	9
Hoofdstuk 2	
De verspreiding van de islam	11
• Opdracht 7 Lees de teksten	11
• Opdracht 8 De verandering beschrijven	11
Hoofdstuk 3	
Het klooster	14
• Opdracht 9	14
Hoofdstuk 4	
Christendom en islam op de kaart	15
• Opdracht 10 Speel het spel	15
• Opdracht 11 en 12 Maak een toelichting	15
Bijlagen Werkbladen	
Werkblad 1 Belangrijke woorden	17
Werkblad 2 De verspreiding van het christendom	18
Werkblad 3 De verspreiding van de islam	19
Werkblad 4 Toelichting schrijven	20
Werkblad 5 Knipblad: Kaartjes bij spel	21
Werkblad 6 Antwoordkaartjes bij spel	22
Werkblad 7 Toelichting bij kaart	23

Inleiding

Deze lessen voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn ontwikkeld door het Platform Taalgericht Vakonderwijs om te laten zien hoe de kwaliteit van lessen kan worden verbeterd door tegelijkertijd met aandacht voor vakinhoud ook aandacht aan de taalontwikkeling van de leerling te besteden. In het platform werken docenten, vakexperts van de lerarenopleidingen en taalkundigen samen. Er zijn voor verschillende leergebieden van het voortgezet onderwijs lesbrieven ontwikkeld voor de onderbouw, de bovenbouw vmbo en de tweede fase. Dit is één ervan. Zie het 'Handboek taalgericht vakonderwijs'* voor achtergronden van taalgericht vakonderwijs en www.taalgerichtvakonderwijs.nl voor alle producten van het Platform. Ervaringen met deze lesbrief hebben geleid tot verbetering van de lesbrief en tot meer inzicht in vakspecifieke aspecten van de rol van taal bij het leren.

Taalgericht vakonderwijs is vakonderwijs waarin expliciete taaldoelen worden gesteld, dat contextrijk is, vol interactiemogelijkheden zit en waarbinnen benodigde taalsteun wordt geboden.

Deze didactiek sluit sterk aan bij andere didactische ontwikkelingen, zoals activerende didactiek en samenwerkend leren, maar heeft als onderscheidend kenmerk de simultane opbouw van taalvaardigheid en vakspecifieke inzichten en vaardigheden. Taalgericht vakonderwijs maakt dit mogelijk door de drie pijlers: context, taalsteun, interactie.

Wat maakt deze lesbrief taalgericht?

De lesbrief De verspreiding van islam en christendom in de periode 500 tot 1000 is een voorbeeld van taalgericht geschiedenisonderwijs.

Deze lessenserie maakt duidelijk hoe taalgerichte vakdidactiek bij geschiedenis eruit kan zien. Ten eerste zie je taal expliciet in de doelstellingen. In de lesbrief staat: 'Je leert:

- Hoe het christendom en de islam zich verspreiden tussen 500 en 1000.
- De begrippen waarmee je deze veranderingen beschrijft.
- Hoe je een verandering (namelijk verspreiding van een geloof) in de geschiedenis kunt beschrijven'.

Typisch voor het beschrijven van veranderingen bij geschiedenis is dat die bestaat uit drie delen:

- Een beschrijving van een situatie voor de verandering.
- Een beschrijving van de omstandigheden die de veranderingen in gang zetten (oorzaak-gevolg).
- Een beschrijving van de veranderde situatie.

Daarbij is het van belang de juiste formuleringen te gebruiken in die beschrijvingen. Het maakt uit of je schrijft: 'Frankrijk' of 'Het Frankische rijk', 'in de zesde eeuw' of 'in 570.'

Typisch bij dit vak passende schooltaal is het kunnen beschrijven van de verandering in oorzaak-gevolg redeneringen (daardoor, dit veroorzaakte, het gevolg was...) en in woorden die de verandering in verspreiding duidelijk maken (een klein aantal → steeds meer mensen → de meerderheid). Het is essentieel daar in de loop van de lessenreeks naartoe te werken en heldere taaldoelen helpen daarbij.

In taalgerichte vakdidactiek worden begrippen zorgvuldig aangeboden in een **betekenisvolle context**. Kijk bijvoorbeeld naar de begrippen rond islam en christendom. Voor leerlingen is getracht de context betekenisvol te maken door in de eerste opdracht te vragen naar wat zij in de klas of maatschappij merken van de verspreiding (Wat geloven kinderen in jouw klas? Hoe komt het dat er vijftig jaar geleden nog geen moskeeën in Nederland stonden en nu wel?).

In deze lesbrief worden die begrippen aangeboden nadat de leerlingen via eigen kennis en observaties het onderwerp hebben verkend en geordend in een tabelschema (zie opdracht 2, pagina 4).

Vervolgens worden de **begrippen zo ontwikkeld** dat leerlingen ze actief gebruiken in **gesprekken onderling** (zie bijvoorbeeld de opdrachten rondom de leesteksten, opdracht 5 en 7) waarin leerlingen samen zoeken naar betekenissen van moeilijke woorden en de klassikale onderwijsleergesprekken die daarop volgen.

Ook wordt er met de begrippen **geschreven** in de opdrachten waarin ze de veranderingen moeten schematiseren en mondeling toelichten.

In de eindopdracht krijgen de leerlingen opnieuw de kans te laten zien dat ze in heldere formuleringen de verspreiding van islam en christendom kunnen toelichten. In de **feedback en beoordeling** zou je dan ook vooral moeten letten op hoe de leerlingen formuleren. Let er bijvoorbeeld op dat ze precies formuleren en help ze daarbij door ze te vragen nauwkeuriger te formuleren, hun formuleringen aan te vullen en ze zo nu en dan te vragen of ze het ook zo kunnen zeggen als een historicus het zou doen. In de laatste opdracht, waarbij de leerlingen alles wat ze leerden moeten presenteren, krijgen leerlingen **taalsteun** bij het precies formuleren. Als leerlingen bijvoorbeeld schrijven 'De islam wordt groter', dan is

dat nog te onzorgvuldig, vraag hen dan om in de tekst of mondelinge toelichting de verbanden preciezer te formuleren. Geef bijvoorbeeld hulpwoorden zoals 'meer mensen gingen geloven in de islam, doordat ....' en 'omdat.... konden veel mensen horen van... ' of andere termen die de relaties in het specifieke geval betreffen.

Wij denken dat op deze manier taalgericht vakonderwijs goed past bij geschiedenis, want de leerlingen leren denken, spreken en schrijven over het vak, door gerichte aandacht voor de taal van het vak.

Vaktaaldidactiek

Een van de sleutelinzichten is dat het bij geschiedenis gaat over veranderingen. De veranderingen vinden op verschillende terreinen plaats, bijvoorbeeld in godsdienst, bestuur en ideologie. Leerlingen maken in het geschiedenisonderwijs kennis met beschrijvingen van veranderingen en leren die ook zelf beschrijven.

Deze les leert leerlingen de veranderingen op het gebied van godsdienst beschrijven. De processen die in dit geval van belang zijn (bijvoorbeeld iemand met macht om de religie elders te vestigen) zijn ook bij andere veranderingen van belang (denk aan politieke stromingen en ideologieën).

De rol van de docent is hierbij cruciaal, bijvoorbeeld door na afloop van iedere les te **expliciteren** wat leerlingen nu geleerd hebben over het beschrijven van veranderingen. In volgende hoofdstukken of leerjaren kunt u op deze kennis (proces en wijze van beschrijving) voortbouwen.

Opdracht 1 Oriëntatie

Leerdoelen

- Leerlingen activeren voorkennis, ze expliciteren wat ze weten over godsdiensten in Nederland.

Tijd

Ongeveer 15 minuten

Werkwijze

- Bespreek de opdracht klassikaal.
- U kunt de geloven in de klas/Nederlands op het bord in een cirkeldiagram samenvatten.
- Vraag bij de bespreking van 1c door: hoe komt het dat er nu moslims zijn in Nederland en vijftig jaar geleden niet of nauwelijks (gebruik bijvoorbeeld oude foto's van klassen waar bijna geen 'gekleurde' kinderen in zaten, of statistieken van CBS).
- Introduceer bij de bespreking de woorden verspreiding en verandering: er is iets veranderd, het islamitische geloof heeft zich in de afgelopen vijftig jaar verspreid.
- Woorden die horen bij verspreiding zijn onder andere: meer worden, de meerderheid, groter worden, ook in andere gebieden voorkomen.

Tip

maak een poster met in het midden 'verspreiding van geloven'. Schrijf na iedere les met de klas woorden erbij die met de verspreiding van geloven te maken hebben.

Wat ga je doen?

Lees gezamenlijk de tekst

Waar word je beter in?

Bij geschiedenis gaat het vaak over veranderingen. Hoe je een verandering beschrijft, is ook iets dat leerlingen moeten leren.

In de lessen leren leerlingen de volgende belangrijke woorden waarmee ze de verspreiding van geloven kunnen beschrijven:

Christendom	Het Frankische Rijk, Friezen/Noord-Nederland, Willibrord, de paus, de bisschop, Clovis, het klooster, het christendom, de monnik
Islam	Het Arabische rijk, Spanje, Mekka, Mohammed, Kaliefen, de profeet, de Islam
Verandering in Geloven	Bekeren, nemen geloof aan
Verspreiding	Een aantal, weinig, een paar, kleine groepen → steeds meer, veel, grote groepen → helemaal, iedereen, belangrijkste godsdienst
Tijdlijn, volgorde verklaring	In ... eeuw, rond..., in [jaartal] Steeds een machtig persoon (Clovis, paus, kalief) nodig om gebied uit te breiden. En met het gebied het geloof

Opdracht 2

Belangrijke woorden

Leerdoelen

- Leerlingen activeren (dagelijkse en vakspecifieke) voorkennis. De oefening maakt duidelijk welke kernbegrippen uit de lessen de leerlingen wel en niet kennen.

Tijd

Ongeveer 15 minuten

Werkwijze

- De leerlingen maken de opdracht in tweetallen.
- Loop rond en geef eventueel aanwijzingen: ben je dit woord al eerder in het boek tegenkomen (christendom is al behandeld), In geval van een plaatsnaam: weet je waar deze plaats ligt in de wereld?
- De leerlingen kunnen eventueel alvast door de lesbrief bladeren om aanwijzingen te zoeken.
- Bespreek de opdracht klassikaal.
- Inventariseer de woorden die de leerlingen nog niet kennen of kunnen plaatsen in de tabel, zodat daar in opdracht 3 en 4 op teruggekomen kan worden.

De verspreiding van het christendom

Opdracht 3 Wat weet je?

Leerdoelen

- Leerlingen activeren vakspecifieke voorkennis over het christendom.

Tijd

Ongeveer 5 minuten

Werkwijze

- De leerlingen maken de opdracht in tweetallen.
- Bespreek de opdracht klassikaal.
- Vat desgewenst het ontstaan van het christendom nogmaals samen aan de hand van een kaart.
- Aandachtspunt: in het Romeinse Rijk werd het christendom uiteindelijk de verplichte godsdienst. Dat wil echter niet zeggen dat iedereen in het hele rijk meteen overtuigd christen is.

Opdracht 4 Lees de kaart

Leerdoelen

- Leerlingen oriënteren zich op het onderwerp van de tekst met behulp van de kaart.

Tijd

Ongeveer 5 minuten

Werkwijze

- Stel de leerlingen eventueel gerust: op een zwart-wit kopie zijn de verschillen misschien lastig te zien, maar door goed te kijken kunnen de leerlingen wel achter het antwoord komen.

- Besteed desgewenst aandacht de legenda en het onderschrift, bijvoorbeeld door daar vragen over te stellen of door voor te doen (modellen) hoe u de kaart leest.

Opdracht 5 Lees de teksten

Leerdoelen

- Leerlingen inventariseren welke woorden voor hun onbekend zijn.
- Leerlingen vergroten hun woordenschat.

Tijd

Ongeveer 15 minuten

Werkwijze

- De leerlingen maken de opdracht in tweetallen.
- Maak duidelijk dat ze *alle* woorden mogen opschrijven die ze niet weten, dus ook dagelijkse woorden die zij moeilijk vinden.
- Inventariseer klassikaal welke woorden onbekend zijn. Geef leerlingen de ruimte om de betekenis te geven (als een leerling het antwoord weet) of om de betekenis af te leiden uit de tekst en illustraties.
- Vragen die u kunt stellen om leerlingen achter de betekenis te laten komen, zijn bijvoorbeeld:
  - Ben je het woord al eens eerder tegengekomen? Waar ging het toen over?
  - Herken je een deel van het woord? (bijvoorbeeld bij een samenstelling of afleiding, natuurgoden: natuur + god(en).
  - Staat er in de tekst een ander woord dat misschien ongeveer hetzelfde betekent (bijvoorbeeld: Frankische Rijk = Frankrijk).

Moeilijke *vakwoorden* kunnen bijvoorbeeld zijn: natuurgoden, Frankische Rijk, dopen, paus, christelijke kerk, monniken, nonnen, aartsbisschop, bekeren, Friezen, bisschoppen.

Moeilijke *alledaagse woorden* kunnen bijvoorbeeld zijn: kwam (in de zin: in wat nu Frankrijk heet kwam het Frankische Rijk), aanbaden (aanbidden), aan het hoofd staan, zich wijden aan, iemand benoemen tot, intrekken (het land intrekken).

Controleer of de leerlingen ook onbekende alledaagse woorden hebben opgeschreven, bijvoorbeeld door te vragen naar de betekenis van de woorden hierboven.

Variant

Laat de leerlingen eerst in viertallen hun woordenlijsten uitwisselen en betekenissen bespreken. Stel hiervoor groepjes samen van tweetallen met veel en met weinig woorden op hun lijstje.

Opdracht 6

Leerdoelen

- leerlingen kunnen de elementen van het beschrijven van een historische verandering gebruiken.
- leerlingen kunnen globaal uitleggen hoe de verspreiding van het christendom in Frankrijk en Nederland tot stand is gekomen.
- leerlingen vergroten hun woordenschat.

Tijd

Ongeveer 20 minuten

Werkwijze

- Leg uit dat je veranderingen op een bepaalde manier kunt beschrijven. De beschrijving bestaat altijd uit drie delen: hoe het eerst was, wat er gebeurde, hoe het daarna was.

- Die beschrijving kun je als een stroomschema opschrijven (drie blokjes met pijltjes ertussen).
- Het schema helpt de leerling om snel te zien wat het belangrijkste is.
- Zet de blokjes op het bord en bespreek de elementen van de beschrijving (bijvoorbeeld bij het eerste blokje: beschrijving wat er wat, waar en wanneer).
- Cruciale elementen bij het lezen van de teksten zijn in de tabel cursief aangegeven.

1. Woorden in de tekst die aangeven dat er een verspreiding aan de gang is:
weinig → een aantal → steeds meer → veel → helemaal.
2. Woorden die aangeven dat er belangrijke/machtige personen nodig zijn om de verspreiding vorm te geven:
koning Clovis, de paus, monnik Willibrord.

De verspreiding van het christendom in het Frankische Rijk

Hoe de situatie eerst was:

Kopje: de meeste Franken geloven in natuurgoden

Weinig mensen waren christen

- wanneer: rond 500
- waar: nu Frankrijk/Frankische rijk.

Wat er toen gebeurde:

Kopje: de Frankische Koning Clovis laat zich dopen

Koning Clovis werd christen (veldslag gewonnen en hulp paus gevraagd)

- wanneer: 498
- waar: Frankrijk, Frankische rijk

Hoe de situatie daarna was:

Kopje: in de zesde eeuw wordt het Frankische rijk christelijk

Veel mensen bekeerden zich tot het christendom

Het Frankische rijk was helemaal christelijk

- wanneer: rond 600
- waar: Frankische rijk

De verspreiding van het christendom in de Nederlandse gebieden

Hoe de situatie eerst was:

Kopje: bewoners van Nederlandse gebieden geloven in natuurgoden

Friezen geloofden in natuurgoden (= niet christelijk)

- wanneer: rond 600
- waar: noorden van Nederland

Wat er toen gebeurde:

Kopje: monnik Willibrord komt naar Nederland

Een aantal monniken (waaronder Willibrord) komt naar Nederland. Zij vragen hulp van koning Clovis

- wanneer: 696
- waar: Utrecht, noorden van Nederland

Hoe de situatie daarna was:

Kopje: tussen 600 en 800 worden de Nederlandse gebieden christelijk

Steeds meer Friezen bekeerden zich tot christen.

Rond 800 helemaal christelijk

- wanneer: rond 800
- waar: het gebied dat nu bij Nederland hoort

Als de leerlingen de blokjes hebben ingevuld, dan kunnen klassikaal de blokjes op het bord ingevuld worden.

Laat een of twee leerlingen aan de hand van het ingevulde schema in eigen woorden de verandering op het beschrijven.

De verspreiding van de islam

Opdracht 7

Lees de teksten

Leerdoelen

- Leerlingen inventariseren welke woorden voor hun onbekend zijn.
- Leerlingen vergroten hun woordenschat.

Tijd

Ongeveer 15 minuten

Werkwijze

- De leerlingen maken de opdracht in tweetallen.
- Maak duidelijk dat ze alle woorden mogen opschrijven die ze niet weten, dus ook dagelijkse woorden die zij moeilijk vinden.
- Inventariseer klassikaal welke woorden onbekend zijn. Geef leerlingen de ruimte om de betekenis te geven (als een leerling het antwoord weet) of om de betekenis af te leiden uit de tekst en illustraties.

Moeilijke *vakwoorden* kunnen bijvoorbeeld zijn: het Arabische schiereiland, stammen, ka'aba, joden, karavanen, vastenmaand, aartsengel, kaliefs, het Arabische Rijk, kalifaat.

Moeilijke *alledaagse woorden* kunnen bijvoorbeeld zijn: mediteren, kubusvormig, leidde, zich terugtrekken, er niets van willen hebben, sober, opvolgers, stichten, bloeiende stad.

Controleer of de leerlingen ook onbekende alledaagse woorden hebben opgeschreven, bijvoorbeeld door te vragen naar de betekenis van de woorden hierboven.

Variant

Laat de leerlingen eerst in viertallen hun woordenlijsten uitwisselen en betekenissen bespreken. Stel hiervoor groepjes samen van tweetallen met veel en met weinig woorden op hun lijstje.

Opdracht 8

De verandering beschrijven

Leerdoelen

- Leerlingen kunnen de elementen van het beschrijven van een historische verandering gebruiken.
- Leerlingen kunnen globaal uitleggen hoe de verspreiding van de islam op het Arabisch schiereiland en Spanje tot stand is gekomen.

Tijd

Ongeveer 20 minuten

Werkwijze

- Leg eventueel nogmaals uit dat je veranderingen bij geschiedenis op een bepaalde manier kunt beschrijven (zie opdracht 6).
- De leerlingen vullen het schema in tweetallen in. Ze mogen nu niet de kopjes overnemen, maar maken zelf een korte beschrijving.

Cruciale elementen bij het lezen van de teksten zijn in de tabel cursief aangegeven

1. Woorden in de tekst die aangeven dat er een verspreiding aan de gang is:
  - Meeste stammen geloven iets anders → kleine groepen → een groot deel, wordt belangrijkste godsdienst
  - Verspreiden, wordt moslim, is moslim/islamitisch, bekeren zich, nemen geloof aan
2. Woorden die aangeven dat er belangrijke/machtige personen nodig zijn om de verspreiding vorm te geven (of tegen te houden): Mohammed, heersers van Mekka, kalief/kaliefen

De verspreiding van de islam op het Arabische schiereiland

Hoe de situatie eerst was:	Wat er toen gebeurde:	Hoe de situatie daarna was:
<p>Kopje: Arabische stammen geloven in allerlei goden</p> <p>Meeste stammen geloven in meer goden</p> <p>Kleine groepen joden en christenen geloven in 1 god</p>	<p>Kopje: Mohammed wordt profeet van Allah</p> <p>In het begin werden vooral arme mensen en slaven moslim.</p> <p>De heersers in Mekka moesten niets van het nieuwe geloof hebben</p> <p>Mohammed verdreven</p> <p>Mohammed komt als overwinnaar terug.</p>	<p>Kopje: het Arabisch schiereiland is islamitisch</p> <p>Mohammed is succesvol in het verspreiden van het geloof</p> <p>Een groot deel is islamitisch</p>
<ul style="list-style-type: none"> • wanneer: rond 500 • waar: op het Arabische Schiereiland 	<ul style="list-style-type: none"> • wanneer: tussen 610 en 630 • waar: op het Arabische Schiereiland, Mekka 	<ul style="list-style-type: none"> • wanneer: 632 • waar: het Arabische Schiereiland

De verspreiding van de islam in het Midden-Oosten, Noord-Afrika en Spanje

Hoe de situatie eerst was:	Wat er toen gebeurde:	Hoe de situatie daarna was:
<p>Kopje: jodendom, christendom en geloof in meer goden</p> <p>Arabisch schiereiland is islamitisch</p> <p>In andere gebieden waren mensen niet islamitisch</p>	<p>Kopje: Arabische kaliefen breiden het Arabische rijk uit</p> <p>Kaliefen veroveren andere gebieden</p> <p>In de veroverde gebieden nemen veel mensen het nieuwe geloof aan</p> <p>In Spanje bekeerden veel mensen zich tot de islam</p>	<p>Kopje: het Midden-Oosten, Noord-Afrika en Spanje zijn Islamitisch</p> <p>De Islam was de belangrijkste godsdienst geworden (800)</p> <p>Het kalifaat valt uit elkaar (1000)</p> <p>Spanje werd weer christelijk (1500)</p>
<ul style="list-style-type: none"> • wanneer: rond 600 • waar: Midden-Oosten, Noord-Afrika en Spanje 	<ul style="list-style-type: none"> • wanneer: in de 8e eeuw • waar: Midden-Oosten, Noord-Afrika, Spanje 	<ul style="list-style-type: none"> • wanneer: rond 800 • waar: Midden-Oosten, Noord-Afrika, Spanje

Wanneer de leerlingen de blokjes hebben ingevuld, dan kunnen klassikaal de blokjes op het bord ingevuld worden.

Besteed bij de bespreking aandacht aan de taal die leerlingen gebruiken voor het beschrijven van veranderingen: inventariseer deze bijvoorbeeld in een schema (zie ook vraag 11).

Wat je moet beschrijven	Woorden die je kunt gebruiken
Wanneer	
Waar	
Gebeurtenissen	
Verandering (namelijk: verspreiding)	

Laat een of twee leerlingen aan de hand van het ingevulde schema in eigen woorden de verandering beschrijven.

Mogelijke antwoorden

In de zevende en achtste eeuw werd het Arabische schiereiland islamitisch.

Tussen 632 en 800 werden grote delen van het Midden-Oosten, Noord-Afrika en Spanje islamitisch.

Het klooster

Opdracht 9

Leerdoelen

- Leerlingen kunnen de functie en de taken van een klooster in de Middeleeuwen benoemen.

Tijd

Ongeveer 30 minuten

Materiaal

- Kopieer de tekening zovaak als er groepjes van vier zijn in de klas.
- Zorg voor voldoende A3 tekenvellen (voor ieder viertal een vel).
- Zorg voor een horloge met secondewijzer of een stopwatch.
- Leg de tekeningen vooraan in de klas (ondersteboven).
- Formeer groepjes van vier leerlingen.

Werkwijze

- Laat leerlingen eerst 5 minuten overleggen over vraag 1 t/m 3.
- Geef iedere leerling 20 seconden de tijd om de tekening te bekijken en 1 minuut om te tekenen.
- De tekenronde duurt in zijn geheel 10 minuten.
- De leerlingen maken vraag 6.
- Klassikaal: bespreken tekeningen. Laat leerlingen de tekening inleveren. De docent kan beslissen welke het best is gelukt en hoe zij het hebben aangepakt? Hoe hebben de anderen het aangepakt?
- Bespreek vraag 6 klassikaal.

Variatie: vul de informatie eventueel aan met een verhaal over het leven in een middeleeuws klooster, of voeg een filmpje (beeldband schooltv) of computeropdracht toe.

Christendom en islam op de kaart

In deze les herhalen en verwerken de leerlingen de lesstof die in de vorige lessen aan de orde is geweest. Ze spelen een spel waarin de belangrijkste begrippen uit de lessen aan de orde komt (opdracht 10) en beschrijven in eigen woorden de verspreiding van geloven.

Opdracht 10 Speel het spel

Leerdoelen

- De leerlingen kunnen belangrijke begrippen met betrekking tot de verspreiding van christendom en islam in de middeleeuwen gebruiken.
- De leerlingen kunnen de verspreiding van christendom en islam op een kaart in beeld brengen.

Tijd

Ongeveer 30 minuten

Materiaal

- Kopieer de kaart op A3-formaat voor ieder groepje van vier in de klas (zorg voor een paar extra exemplaren).
- Kopieer voldoende knipbladen met de vragenkaartjes (voor ieder viertal een vel, te geven aan de materiaalbaas).
- Kopieer voor ieder groepje het antwoordvel.
- Zorg voor ieder groepje voor een rode en blauwe pen.
- Zorg voor voldoende dobbelstenen (voor ieder viertal 1).
- Formeer groepjes van vier leerlingen.

Werkwijze

- De leerlingen spelen het spel zelfstandig. Lees eerst de instructie gezamenlijk door.
- Geef leerlingen desgewenst een nieuwe kaart om hun kaart na controle in het net te maken.

Opdracht 11 en 12 Maak een toelichting

Tip: activeer de voorkennis van de leerlingen over verspreiding (van geloof) door een kort gesprek over:

- De teksten van opdracht 6 en 8.
- Verspreiding van trends en dergelijke in het dagelijkse leven van leerlingen (mode, mobieltjes, enzovoort).

Leerdoelen

- De leerlingen kunnen de verspreiding van christendom en islam op een historische manier beschrijven (met gebruikmaking van belangrijke kernbegrippen uit de les).

Tijd

Ongeveer 15 minuten

Werkwijze:

- De leerlingen schrijven individueel in ongeveer 5 minuten een tekst op het werkblad.
- Bespreek desgewenst de woorden die ze kunnen gebruiken voor het schrijven van hun tekst.
- Laat leerlingen hun schema's uit vraag 6 en 9 gebruiken.
- Vervolgens overleggen de leerlingen ongeveer 10 minuten over de teksten. De beste komt op de kaart.
- Bespreek eventueel klassikaal wat een beschrijving niet zo goed, goed of beter maakt.

Bijlagen

Werkblad 1	Belangrijke woorden
Werkblad 2	De verspreiding van het christendom
Werkblad 3	De verspreiding van de islam
Werkblad 4	Toelichting schrijven
Werkblad 5	Knipblad: Kaartjes bij spel
Werkblad 6	Antwoordkaartjes bij spel
Werkblad 7	Toelichting bij kaart

Belangrijke woorden

Naam: _____

Klas: _____

Zet de woorden op de juiste plek in de tabel.

Het Arabische Rijk	Het Frankische Rijk	Het klooster	De moskee	De profeet
Jezus Christus	De Islam	De bisschop	De moslims	De verspreiding
Het christendom	De kaliefen	Mohammed	Het ontstaan	Willibrord
Clovis	De kerk	De monnik	De Paus	De christenen
Mekka	Rome	Spanje	Ierland	Arabisch schiereiland

Woorden die horen bij christendom	Woorden die horen bij christendom en islam	Woorden die horen bij islam

Woorden die je nog niet kent of waarvan je niet weet waar ze passen

De verspreiding van het christendom

Naam: _____

Klas: _____

- A. Zet de vetgedrukte kopjes van tekst 2.1 en 2.2 op de goede plaats in de schema's hieronder. Er moet één kopje in elk blokje komen.
- B. Vul in elk blokje in wanneer en waar het was. Kijk daarvoor goed naar de *tijd- en plaatsaanduidingen* in de teksten.

De verspreiding van het christendom in het Frankische Rijk

Hoe de situatie eerst was:

Wat er toen gebeurde:

Hoe de situatie daarna was:

- wanneer: _____
- waar: _____

- wanneer: _____
- waar: _____

- wanneer: _____
- waar: _____

De verspreiding van het christendom in de Nederlandse gebieden

Hoe de situatie eerst was:

Wat er toen gebeurde:

Hoe de situatie daarna was:

- wanneer: _____
- waar: _____

- wanneer: _____
- waar: _____

- wanneer: _____
- waar: _____

De verspreiding van de islam

Naam: _____

Klas: _____

Je gaat nu de verspreiding van de islam beschrijven. Je vult de blokjes op het werkblad in door de informatie uit de teksten 4.1 en 4.2 in een of twee zinnen samen te vatten. Geef ook aan wanneer het was en waar. Je mag overleggen met een klasgenoot.

De verspreiding van de islam op het Arabische schiereiland

Hoe de situatie eerst was:

Wat er toen gebeurde:

Hoe de situatie daarna was:

- wanneer: _____
- waar: _____

- wanneer: _____
- waar: _____

- wanneer: _____
- waar: _____

De verspreiding van de islam in het Midden-Oosten, Noord-Afrika en Spanje

Hoe de situatie eerst was:

Wat er toen gebeurde:

Hoe de situatie daarna was:

- wanneer: _____
- waar: _____

- wanneer: _____
- waar: _____

- wanneer: _____
- waar: _____

Toelichting schrijven

Naam: _____ Klas: _____

Schrijf een toelichting bij de kaart

Schrijf een toelichting bij de kaart. Maak deze opdracht eerst alleen.

- Gebruik bij het schrijven de aanwijzingen hieronder.
- Gebruik zoveel mogelijk de woorden die bij opdracht 1 in de tabel staan.

In Nederland en andere West-Europese landen is het grootste deel van de bevolking . . . . .

Dat ontstond in . . . . . ,

want toen . . . . .

_____

_____

_____

In het Midden-Oosten en Noord-Afrika is het grootste deel van de bevolking . . . . .

Dat ontstond in . . . . . ,

want toen . . . . .

_____

_____

_____

In Spanje vind je veel oude kerken maar ook moskeeën uit de periode 500 tot 1000. Dat komt omdat . . . . .

_____

_____

_____

_____

_____

Knipblad: Kaartjes bij spel

<p>CHRISTENDOM</p> <p>1. Hoe heet de zoon van God in het christelijke geloof?</p>	<p>CHRISTENDOM</p> <p>2. Hoe heette de Frankische koning die zich rond 500 tot het christendom bekeerde?</p> <p>Schrijf deze gebeurtenis op de plaats waar nu Frankrijk is.</p>	<p>CHRISTENDOM</p> <p>3. Vanuit welk gebied kwam de monnik Willibrord naar Nederland?</p> <p>Zet een pijl van dat gebied naar Nederland en zet er de naam van de monnik bij.</p>
<p>CHRISTENDOM</p> <p>4. Vanaf wanneer was het gebied dat nu Nederland is helemaal christelijk?</p> <p>1. rond 600 2. rond 700 3. rond 800</p> <p>Zet dit jaartal in Nederland op de kaart.</p>	<p>CHRISTENDOM</p> <p>5. Waarom begint de christelijke jaartelling bij het jaar 1?</p>	<p>CHRISTENDOM</p> <p>6. Hoe heet de leider van de christelijke kerk die in Rome woont?</p>
<p>CHRISTENDOM</p> <p>7. Wat waren belangrijke taken van monniken? Noem er ten minste drie</p>	<p>CHRISTENDOM</p> <p>8. Hoe heet het heilige boek van de christenen?</p>	<p>CHRISTENDOM</p> <p>9. Wat wordt met kerstmis door christenen herdacht?</p>
<p>ISLAM</p> <p>10. Hoe heet een gebedshuis in de islam?</p>	<p>ISLAM</p> <p>11. Wat is de belangrijkste profeet binnen de islam?</p>	<p>ISLAM</p> <p>12. In welk gebied/of stad ontstond de islam?</p> <p>Kleur dit gebied op de goede plaats op de kaart in en zet erbij 'hier ontstond de islam'.</p>
<p>ISLAM</p> <p>13. Hoe werden de opvolgers van Mohammed genoemd die het islamitische rijk uitbreidden?</p>	<p>ISLAM</p> <p>14. Hoe heet het heilige boek van de islam?</p>	<p>ISLAM</p> <p>15. In welke periode hoorde Spanje bij het islamitische Arabische Rijk?</p> <p>1. A 500-750 2. B 750-1000 3. C 500-1000</p> <p>Zet dit jaartal in Spanje op de kaart.</p>
<p>ISLAM</p> <p>16. In welke eeuw ontstond de islam?</p>	<p>ISLAM</p> <p>17. Hoe heet God binnen de islam?</p>	<p>ISLAM</p> <p>18. Hoe heet een toren op een moskee?</p>

Antwoordkaartjes bij spel

<p>CHRISTENDOM 1. Hoe heet de zoon van God in het christelijke geloof?</p> <p><i>Jezus Christus</i></p>	<p>CHRISTENDOM 2. Hoe heette de Frankische koning die zich rond 500 tot het christendom bekeerde?</p> <p><i>Clavis</i></p>	<p>CHRISTENDOM 3. Vanuit welk gebied kwam de monnik Willibrord naar Nederland?</p> <p><i>Vanuit Ierland</i></p>
<p>CHRISTENDOM 4. Vanaf wanneer was het gebied dat nu Nederland is helemaal christelijk?</p> <p>~~1. rond 600~~ ~~2. rond 700~~ 3. rond 800</p>	<p>CHRISTENDOM 5. Waarom begint de christelijke jaartelling bij het jaar 1?</p> <p><i>Omdat in dat jaar Jezus Christus werd geboren.</i></p>	<p>CHRISTENDOM 6. Hoe heet de leider van de christelijke kerk die in Rome woont?</p> <p><i>De Paus</i></p>
<p>CHRISTENDOM 7. Wat waren belangrijke taken van monniken? Noem er ten minste drie</p> <p><i>Boeken overschrijven, lesgeven, armen en zieken helpen, bidden, op het land werken</i></p>	<p>CHRISTENDOM 8. Hoe heet het heilige boek van de christenen?</p> <p><i>De Bijbel</i></p>	<p>CHRISTENDOM 9. Wat wordt met kerstmis door christenen herdacht?</p> <p><i>De geboorte van Jezus Christus</i></p>
<p>ISLAM 10. Hoe heet een gebedshuis in de islam?</p> <p><i>De moskee</i></p>	<p>ISLAM 11. Wat is de belangrijkste profeet binnen de islam?</p> <p><i>Mohammed</i></p>	<p>ISLAM 12. In welk gebied/of stad ontstond de islam?</p> <p><i>Wat nu Saoedi-Arabië is/ Mekka</i></p>
<p>ISLAM 13. Hoe werden de opvolgers van Mohammed genoemd die het islamitische rijk uitbreidden?</p> <p><i>Kaliefen</i></p>	<p>ISLAM 14. Hoe heet het heilige boek van de islam?</p> <p><i>De Koran</i></p>	<p>ISLAM 15. In welke periode hoorde Spanje bij het islamitische Arabische Rijk?</p> <p>~~1. A 500-750~~ 2. B 750-1000 ~~3. C 500-1000~~</p>
<p>ISLAM 16. In welke eeuw ontstond de islam?</p> <p><i>In de zevende eeuw</i></p>	<p>ISLAM 17. Hoe heet God binnen de islam?</p> <p><i>Allah</i></p>	<p>ISLAM 18. Hoe heet een toren op een moskee?</p> <p><i>De minaret</i></p>

Toelichting bij de kaart

Verspreiding van christendom en islam in de periode 500-1000

In Nederland en andere West-Europese landen is het grootste deel van de bevolking christen. Dat is ontstaan in de periode 500 tot 1000, want toen . . . . .

In het Midden-Oosten en Noord-Afrika is het grootste deel van de bevolking moslim. Dat is ontstaan in de periode 500 tot 1000, want toen . . . . .

In Spanje vind je veel oude kerken maar ook moskeeën uit de periode 500 tot 1000. Dat komt omdat . . . . .
